

A családi kohézió trendjei a gyermekes családokban. A kohézió színe és fonákja⁵³

Harcza István
2014

1. Bevezetés

A tanulmány központi fogalma a családi kohézió, amelynek elméleti kidolgozottsága és az empirikus elemzések számára használható operacionalizálása a nemzetközi szociológiában is meglehetősen elnagyolt, idehaza pedig inkább a szociológia “fehér-foltjának” tekinthetjük. A pszichológiában és a szociológiában is a családi kohéziót általában a családtagok közötti emocionális kötődésként definiálják, amelynek közvetlen mérésére a szociológia eszköztára meglehetősen korlátozott. Jelen tanulmányban a családi kohézió alakulását egy szűkebb értelemben, az időfelhasználás struktúrájával közelítjük, ami azt jelenti, hogy a családi kapcsolatok szorosságát az együtt töltött idő hosszával mérjük. Ez leginkább az amerikai szociológiai szakirodalomhoz kapcsolható megközelítés, ahol az időfelhasználás alakulását számos életmódbeli elem vizsgálatára használják. Alapja ez a háztartáson belüli munkamegosztás mérésének, a nemi szerepek változására irányuló kutatásoknak, a gyermekneveléssel kapcsolatos családi mintázatok feltárásának. Ide kapcsolódnak azok az időmérleg elemzések is, amelyek a gyermekkel töltött idő alakulását vizsgálják, mint egy olyan tőkeformát, ami jelentősen hozzájárul a humán tőke újra termelődésének (*Österbacka et al., 2012*).

---

53 Az írás előzetes változata a Csikszeredán, 2013. május 26-án rendezett Andorka konferencián került bemutatásra, Andorka Rudolf munkássága előtti tisztelgés jegyében. Ezt követően 2013. november 18-án, Budapesten a Fényes Elek Műhely (FEM) és a Szociológiai Szemle közös műhelyvitáján került megtárgyalásra a korábbi írás módosított változata. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani a viták résztvevőinek értékes észrevételeik megfogalmazásáért, valamint a jelen írást bíráló lektoroknak is. A tanulmány korábbi változata megjelent a Szociológiai Szemle 2014. évi 1-es számában. (Szociológiai Szemle, 24 (1), 40-66.) Jelen kötetben ennek a tanulmánynak a rövidített, átszerkesztett változatát olvashatjuk.

A gyermekes családok tagjainak időfelhasználására irányuló nemzetközi, főként amerikai kutatások egyik kulcskérdése az, hogy mi jellemzi a szülők közötti feladatmegosztást a család fenntartásában, és a szülői szerepek ellátásában (co-providers and co-parents). A témára vonatkozó amerikai kutatások eredményei azt mutatják, hogy a századfordulót megelőző négy évtizedben jelentősen növekedett a foglalkoztatott anyáknak és apáknak a gyermekek gondozásával és nevelésével (primary child care) kapcsolatos időráfordítása (Sayer et al., 2004). E folyamat komoly értelmezési dilemmákat vetett fel, hiszen az amerikai társadalom 1960-as éveire jellemző család-centrikusság időszakához képest a kutatók a gyermekek gondozására, nevelésére fordított idő csökkenését várták. A szerzők hangsúlyozzák, hogy a folyamat értelmezésében csak feltételezésekre tudnak támaszkodni. A kérdés tehát nyitva áll, és a kutatók további empirikus vizsgálatoktól várják a magyarázatot arra vonatkozóan, hogy a 2000 körüli években a szülők miért fordítanak több időt gyermekeikre, mint néhány évtizeddel korábban?

Kutatásunk ehhez a dilemmához kapcsolódóan vizsgálja meg a gyermekes családok időfelhasználását két Időmérleg adatfelvétel alapján (a KSH 1986/1987 és 2009/2010. évi Életmód és Időmérleg adatfelvételei). Tény, hogy az utóbbi 2-3 évtizedben Magyarországon is jelentősen megnőtt a közvetlenül a gyermekek gondozására és nevelésére fordított idő (Harcza, 2013).

A kutatásunk célja az is, hogy kiegészítsük azokat a hazai demográfiai és szociológiai elemzéseket, amelyek folyamatosan nyomon követték a családszerkezeti változásokat, és foglalkoztak azzal a kérdéssel is, hogy a változások milyen elméleti keretekbe illeszthetők. Az empirikusan megragadható tényekre, illetve az ezekre alapozott összefüggésekre támaszkodva gyarapodtak a családformálódásra vonatkozó ismereteink, és árnyaltabbá váltak az olyan elméleti megközelítések érvényességei, mint például a második demográfiai átmenet elmélete vagy az együttélési formák, a család- és háztartás szerkezetek pluralizációjára vonatkozó teóriák.

Az elemzések jelentős része (ld. pl. a kötet tanulmányai) szélesebb összefüggés rendszerben, tehát a társadalmi és gazdasági folyamatokba beágyazva, így elsősorban a foglalkoztatottság, az iskolarendszer, a népesedés- és családpolitika terén bekövetkezett változások tükrében értelmezte a családformálódás aktuális trendjeit. Azt lehet tehát mondani, hogy ezekről a strukturális változásokról, valamint azoknak a család-szerkezetre gyakorolt hatásairól viszonylag jól dokumentált képünk van.

Ugyanakkor a családok belső működéséről, így a családi kohézió különböző dimenzióiról is nagyon kevés empirikus ismeretünk van. Ahogyan a családszerkezeti változásokat, úgy ezeket a kérdéseket is össze lehet kapcsolni strukturális folyamatokkal, olyan kérdésekkel, mint hogy miként hat a fogyasztói társadalom, az anyagi gazdagodásra való törekvés, a munkaerőpiac átalakulása, vagy éppen bizonyos társadalmi rétegek elszegényedése a családi kohézióra, és annak egy szegmensére a családtagokkal együtt töltött időre? Milyen módon határozza meg az egyének demográfiai magatartása, a családok demográfiai és szociológiai jellemzői, a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyzete az időfelhasználásukat? Mire kell több időt fordítaniuk, mire szánnak több időt a különböző korokban a családok, és hol van ebben a helye a családtagokkal eltöltött időnek?

2. A családi kohézió értelmezései

Ahogy fentebb is említettük, a családi kohézió fogalmát többféle kontextusban és eltérő tartalmakkal használják a pszichológiai és a szociológiai szakirodalomban is. A családi kohéziót, mint a család működésének egyik meghatározó elemét már az 1930-as években is említik egyes szerzők. R. Angell szociológus a kohéziót olyan dimenzióknak tekintette, amelyben értelmezhetők a családtagok közötti interakciók (Angell, 1936). E gondolat fontos kiindulópontját jelentette a családi kohézióval kapcsolatos elméleteknek és kutatásoknak is.

Az egyik legelterjedtebb megközelítés Olson és munkatársai nevéhez fűződik (Olson et al., 1979). Olson amerikai pár- és családterapeutaként vett részt a családi funkcionalitásra, működésre vonatkozó egységes modell kidolgozásában. A modellben a családok működésének egyik dimenziója az adaptivitás, amely azt mutatja meg, hogy a családok mennyire nyitottak a családon belüli változásokra, amelyek a szerepek, kapcsolatok, hatalmi viszonyok területén zajlanak. A szerzők a túlzott nyitottság veszélyét abban látják, hogy a családokban a káosz uralkodik el, míg a túlzott zártság merevséghez vezethet, ami szintén ellenében hat egy jól működő családnak. Olsonék (Olson & Gorall, 2003) a családi kohéziót a családtagok közötti érzelmi kötelékként írják le, amely dimenzióban szintén egyfajta egyensúly megtalálása az ideális. Egyensúly a családtagok egymástól való elkülönülése (függetlenség) és együttessége (függőség) között. A családi kohézió erőssége alapján négy szintet különböztetnek meg: a szétesett (disengaged), a tagolt (separated), az összetartó (connected) és a túlzottan egybefonódott (enmeshed) működési módokat. Ez utóbbi ugyanolyan rossz működési mintákra utal, mint amikor egy családban a kapcsolatok túlzottan gyengék (ld. *erről még: Baer, 2002*).

A családi kohézió szociológiai mérésére példaként említhetjük Miller és Tucker kutatását (Miller & Tucker, 1993), akik a kohéziót egy családi tevékenység, a különböző javak és szolgáltatások vásárlása, az anyagiakkal kapcsolatos feladatok terén megnyilvánuló együttműködési minták segítségével mérik. Ezen belül is a döntési, valamint felelősségi rendszerben való részvétel mértéke és jellege szerint vizsgálják a kohézió lehetséges kimeneteit. Azt nézik, hogy miként kommunikálnak egymással a családtagok, mennyire erősek a kötelékek a családtagok között illetve azt, hogy hogyan alakul a családtagok függetlenségének szintje a vizsgált területeken. A kohézióknak – követve Olsonék metodikáját - négy szintjét/típusát különböztetjük meg: a szétesett, a tagolt, az összetartó, és a túlzottan egybefonódott mintákat.

A családi kohézió alakulását optimális esetben hosszabb időtávon kellene vizsgálnunk (Baer, 2002), hiszen az életciklus során változnak a kötődések, szerepek, a családtagok külső kapcsolatai, a családtagok lehetőségei. Erre ritkán nyílik alkalma egy szociológiai kutatásnak, de mindenképpen fontos megjegyezni, hogy a statikus vizsgálatok csak korlátozott értelmezésekre adnak lehetőséget.

A családi kohézió időben is változó módon értelmezhető kategória. A családi közösség fenntartásában a korábbi (premodern) időszakokban érthetően a gazdasági alapokon nyugvó összetartás játszott domináns szerepet. Ennek megfelelően a családok nemzedéki egymásra épülésében a családnak/háztartásnak, mint gazdasági egységnek kiemelkedő szerepe volt, és ennek mentén alakult ki a családon belüli munkamegosztás, a nemi szerepek és a szülő-gyerek kapcsolat. E rendben többnyire “ideje” volt az együttlét különféle formáinak a munka és a társas élet világában egyaránt, és ebben a világban az érzelmi kötődésnek korántsem volt akkora szerepe, mint amelyet Olsonék a mai viszonyokra alapozva fogalmaztak meg.

A családi kohézió értelmezésének és szerepének elterjedtebb megközelítése az is, amikor a családi kohézióra úgy tekintünk, hogy az a családi tőke felhalmozásának és működtetésének egy fontos háttér meghatározója (Coleman, 1988).

3. A családi kohéziót meghatározó demográfiai változások a vizsgált időszakban

A családi kohézió mindenkori alakulásának a családszerkezeti változások adják a szűkebb hátteret, következésképpen a kohéziót is csak ezekkel együtt lehet értelmezni. A továbbiakban kiemelünk néhány fontosabb, a demográfiai magatartásban bekövetkezett változást, amelyek közvetve, vagy közvetlenül is hatással lehetnek az együttélési formákra és a családi kohézió alakulására is.

1. *Későbbi életkorra tolódott a gyermekvállalás.* (Kapitány & Spéder, 2012) Ennek következtében a gyermeket vállalók jelentős része több élet-tapasztalattal rendelkezik, így tudatosabbá válhat a gyermeknevelés, a kötődés, a gondoskodás.
2. *A korszerű fogamzásgátlók elterjedésével a gyermekvállalás tervezettebbé válhat.* Ehhez kapcsolódóan Schneider a következőket írja: “Ahol ....a gyermekek száma, valamint születésük időpontja racionális tervezés tárgyává válik, ott a szülővé válás motivációjaként egyre növekvő mértékben a gyermekek általi önmegvalósítás, a gyermek feletti öröm és a szülői szerep szubjektív életcélként való felfogása lép az előtérbe.” (Schneider, 2009)
3. *A kutatás által vizsgált időszakban növekedett az egy gyermekes családok aránya.* Ez jelenheti azt, hogy a megszületett gyermekek viszont felértékelődhetnek, velük a szüleik többet tudnak foglalkozni. Ugyanakkor a családi kötelek dinamikája nyilván más és más attól függően, hogy hány gyermek nevelkedik a családban. Az egy gyermekes családokban a szülői jelenlét, a szülővel eltöltött idő egy része lehet egyfajta kényszere annak, hogy ha a gyermeknek nincs testvére, akkor a gyermek olyan tevékenységet is a szülővel végez, amit ha lenne testvére, akkor vele tenne meg.

4. *A fiatal felnőttek egyre később költöznek el a szülői háztól* (Murinkó, 2010; Harcsa & Monostori, 2012) A meghosszabodott gyermekkor alatt másfajta családi dinamikák aktivizálódhatnak. A fiatal felnőttek, egyszerre érezhetik magukat a szüleikkel egyenrangúnak bizonyos döntések meghozatalában, ugyanakkor el-tartottsági státuszukat tekintve még gyerekek, sokszor önálló bevételek nélkül.
5. *Kevesebb gyermek él többgenerációs családban.* Az unokák-szülők és nagy-szülők együttéléseinek visszaszorulása azt is jelenti, hogy a gyermekek szá-mára a háztaráson belül kizárólag a szülő az a felnőtt, aki 'hozzáférhető'. Ez szintén a szülő-gyermek együttlét időtartam növekedésének magyarázataként szolgálhat.
6. *Átalakulnak az apa szerepek.* Egyre több jel utal arra, hogy az apák intenzi-vebben szeretnének jelen lenni a gyermekeik életében. Nyilván sok tényezőtől (elsősorban munkapiaci kérdésektől) függ az, hogy ezt megtehetik-e, de ez a törekvés megváltoztathatja az anya-gyermek és az apa-gyermek kapcsolatokat, és a szülők gyermekekkel töltött idejét is.

4. Módszertani megfontolások az időfelhasználás mérésével kapcsolatban

A kutatás a 25 év alatti gyermeket nevelő családokra irányult, azon belül is azokra, ahol a megkérdezett szülő foglalkoztatott volt. Ez utóbbi lehatárolásra azért volt szükség, mert a foglalkoztatottak és a munkaerőpiacon kívül levők időfelhasználásában nyilvánvalóan lényeges, minden más időfelhasználást meghatározó különbségek mutatkoznak. Ebből következően nem lehet a két csoport abéli lehetőségeit összehasonlítani, hogy mennyi időt tudnak a gyermekeikkel tölteni.

Miután a családi életciklus mentén való differenciáltság kimutatása kiemelt szempont volt, ezért a 25 év alatti gyermekeket nevelőket - a gyermekszám és a gyermekek életkora alapján - további csoportokra bontottuk, továbbá külön kezeltük a párkapcsolatban élő családokat, valamint gyermeküket egyedül nevelőket.

A kutatás első eredményeit közreadó elemzés (Harcsa, 2014) részletesen tartalmazza az alkalmazott módszertant, ezért itt csak a kohézió mérésére használt változó képzésével kapcsolatos információkat mutatjuk be.

Miért tekinthető a társas együttléttel töltött idő a családi kohézió egyik fontos indikátorának?

Az idő nagyon fontos érték az emberek életében, és ha valamilyen tevékenységre időt szánunk, akkor annak komoly jelentősége van. A családtagok együttlétében két - eredendően - pozitív érték összehatása jelenik meg, nevezetesen a szeretett családtaggal való együttlét lehetősége, valamint a közösen végzett tevékenység fontossága. Természetesen az is a kohézió jellemzője, ha a tevékenység valamiért nem fontos, vagy csak

a kényszer tartja fenn, és/vagy a tevékenységben résztvevő családtagok között nincs jó kapcsolat. Ezeknek az elemeknek a szétválasztása a vizsgálati módszereinkkel nem lehetséges, de az együtt töltött idő, és maga a tevékenység, amelyet együtt végeznek a szülők és a gyermekek, vagy, amit a szülő a gyermekekre irányulóan végez, leírja családon belüli interakciók egy meghatározó szegmensét, és ez által utal a családi kohézió tartalmi elemeire.

A családi kohézió mérésére használt változók

A családi kohézió alakulását a szülők részletes időfelhasználása alapján vizsgáltuk. Miután a nemzetközi szakirodalom alapján nem találtunk olyan módszertani megoldásokat, amelyek a szűkebb vagy a tágabb család, valamint az ismerősök társas együttlétét a napi időszerkezet egészébe beágyazva értelmezi, ezért új fogalmi kereteket kellett kialakítani.

Első lépésben arra kellett megoldást találni, hogy az időmérleg kutatások adataira építve, hogyan tudjuk meghatározni azt az időalapot, amely potenciális kerete lehet családtagok együttlétének.

A társas együttlét vizsgálata szempontjából kiemelt jelentősége van annak, hogy mindkét általunk használt időmérleg felvételben rögzítették azt is, hogy a kérdeztettek kivel együtt végezték adott tevékenységet, valamint azt is, hogy ki volt még jelen. Az első az aktív együttlét, vagy másképpen közösen végzett tevékenységek bemutatásához szükséges, a második a passzív együttlét időtartamát rögzíti. A tanulmányban csak az aktív együttléttel töltött időt vizsgáljuk. A gyerekekkel együtt töltött idő vonatkozásában nagyon fontos, hogy nem csak azokat a tevékenységeket vettük számba, amelyek közvetlenül a gyermekek gondozásához és neveléséhez kapcsolódnak (a gyermek fizikai ellátása, együtt játszás, olvasás, vele való tanulás stb.), hanem minden olyan tevékenységet, amelyet a szülő és a gyermek együtt tölt valamilyen aktív tevékenység keretében (pl. közösen végzett házimunka). A gyermek szocializációja, a családi kapcsolatok szorossága szempontjából ugyanis ezeknek a tevékenységeknek is fontos szerepe van.

Az adatok értelmezése szempontjából alapvető kérdés, hogy a nap 24 óráján belül miként oszlik meg az egyedül, illetve társas környezetben töltött idő. Ennek meghatározásához előzetesen elvi döntést kellett hozni arra vonatkozóan, hogy melyek azok a tevékenységek, amelyeket elvileg társas környezetben is lehet végezni, azaz potenciális időalapját jelentik a családi társas együttlétének. Ez alapján négy nagyobb tevékenység kivételével mindent a társas környezetben végezhető tevékenységek közé soroltunk. E négy tevékenység a következő volt: főfoglalkozású munka, főfoglalkozású munkával kapcsolatos közlekedés,⁵⁴ tanulás,⁵⁵ és alvás.

54 A főfoglalkozású munkával kapcsolatos közlekedést lehet ugyan társas környezetben végezni, azonban kihagyása mellett az szólt, hogy a főfoglalkozású munkát, valamint az azzal kapcsolatos járulékos tevékenységet a el kívántuk különíteni a többi tevékenységtől. Ez az elkülönítés bizonyos esetekben nehézkes, mert gyakori, hogy a szülő munkábemenet viszi a gyermeket óvodába, iskolába. Ezekben az esetekben a közlekedésre fordított időt a társas időalaphoz soroltuk.

55 A családban szülői státuszban élő személyt elemezzük, tehát a tanulás nem a gyermekek tevékenységét jelenti, hanem azt az időt, amit a szülő tölt el tanulással.

Az így kialakított idóalapon belül azt vizsgáltuk meg, hogy a társas tevékenységként is végezhető tevékenységek közül melyek azok, amelyeket a kérdezett egy-egy vagy több családtagjával együtt végez. Abban a tekintetben, hogy kivel töltik el a kérdezettek az időt, négy kategóriát különböztettünk meg:

- párjával,
- párjával és gyerekeivel,
- gyerekeivel,
- egyéb formációban (a megkérdezett mellett családtagok, rokon és nem rokon személyek is részt vettek a tevékenységben).

Előre kell bocsátanunk, hogy a társas együttlét formájában megjelenő családi kohéziót jelen tanulmányban alapvetően a szülő(k) és gyermek(ek) közötti interakciókban mutatjuk be.

A minták elemszámái (N), a gyereket nevelők teljes sokaságában⁵⁶

Családi állás	Iskolai végzettség			
	8 általános	Szaktunlkásképző	Érettségi	Felsőfokú végzettség
	Párkapcsolatban levők			
Anya: 1986/87	3737	909	1967	689
2009/10	189	262	350	232
Apa: 1986/87	3090	2006	1374	826
2009/10	157	432	230	184
	Egyszülős családok			
Szülő: 1986/87	902	136	306	81
2009/10	108	108	111	56

56 Az adatok 1986/87-re az embernapok számát tartalmazzák. A felvétel során négy alkalommal keresték meg a mintában szereplő személyeket, ezért az elemszámok halmozottan adják vissza a többszörös kérdés értékeit. Meg kell említeni, hogy a minta kisebb részénél - a lemorzsolódás miatt - csak háromszori, vagy kétszeri kérdés szerepel. A 2009/2010. évi felvételtől - más lehetőségek hiányában - csak azt az állományt használtuk, amelyben az egy alkalommal felkeresett személyek szerepeltek. Csak azokra az esetekre közöltük az adatokat, ahol legalább száz személy szerepelt az adott kategóriában.

5. Családi együttlét - a mindennapi közös tevékenységek tükrében

Jelen vizsgálat a mindennapok felől közelíti a családi kohézió megnyilvánulási formáit, és arra helyezi a hangsúlyt, hogy mennyi időt töltenek el a családtagok közös tevékenységekkel. Ilyen közös tevékenységnek tekintjük például, amikor a szülő játszik a gyerekekkel, kikérdezi a leckét, közösen kirándulnak, együtt végeznek valamilyen háztartási munkát, stb. Úgy véljük, hogy ezeken az aktív tevékenységen keresztül viszonylag jól megragadható a “családi történések” mikro-világának egy nagyon fontos eleme.

Ennek kapcsán megemlíthetők azok a nemzetközi kutatások, amelyek kimutatták az együttlét minőségének a fontosságát: e szerint a gyermekek jobban méltányolják az együtt töltött idő minőségét, mint annak mennyiségét (*Turtainen et al., 2007*). Különösen fontos momentum az intimitás és a bizalom légkörének a fenntartása (*Fallon & Bowles, 1997*). Felmerült továbbá, hogy a minőségi elemet tükröző indikátorok fontos komponensei lehetnek a családi kohézióval kapcsolatos jól-lét bemutatásának. A kutatás megfelelő adatok hiányában ezzel a metszettel nem foglalkozik, noha a fentieket releváns felvetésnek tekinti.

5.1. A globális időkeretek alakulása

A családi együttlét jellemzőinek a bemutatása előtt célszerű kitérni az időfelhasználás szerkezetében bekövetkező változásokra, hiszen a globális időkeretek jelentős mértékben behatárolják a közös tevékenységekre fordítható időalapot. Az időmérleg vizsgálatokban a tevékenységeknek hagyományosan három nagy csoportját különböztetik meg. A társadalmilag kötött tevékenységeket, amelyek a fizetett és a nem fizetett munka területét foglalják magukba. Itt található a főfoglalkozású munkára fordított idő, és minden egyéb fizetett kiegészítő tevékenység, mellékállás. Itt található a háztartás fenntartására fordított nem fizetett munkaidő, és minden egyéb olyan munkaidő, amely nem jár fizettséggel, pl. az önkéntes munkák. Ebbe a kategóriába tartozik a tanulás is, továbbá az a közlekedésre fordított idő, amely a munkához vagy a tanuláshoz kapcsolódik. Az időmérleg vizsgálatokban a tevékenységek második nagy csoportjába a fiziológiai tevékenységek tartoznak. A fiziológiai tevékenységre fordított időkeretben vesszük számba az alvásra, étkezésre és a tisztálkodásra fordított időt is. És végül a harmadik csoportba tartoznak a szabadidős tevékenységek, amelybe olyan tevékenységek tartoznak, mint kirándulás, sportolás, kulturális események látogatása, tv nézés stb.

5.1.1. Az időfelhasználás szerkezete

1. A gyermeket nevelő foglalkoztatottak *társadalmilag kötött*, tehát az alapvetően munka jellegű tevékenységekre fordított ideje - az utóbbi negyedszázadban - napi átlagban 35 perccel csökkent (*1. táblázat*). A csökkenés alapvetően a jövedelemkiegészítő tevékenységekre, azon belül is mezőgazdasági kistermelésre fordított idő nagyarányú visszaesése miatt következett be. A főfoglalkozású munkával töltött idő alig változott, a család és a háztartás ellátására fordított idő kis mértékben növekedett, ezen belül a gyermekek gondozásával és nevelésével kapcsolatos időráfordítás viszont komoly mértékben emelkedett.
2. A munka jellegű tevékenységek csökkenése révén felszabaduló időt teljes mértékben felszippantották az ún. *fiziológiai tevékenységek*, ezen belül is leginkább az étkezésre fordított idő növekedett.
3. Az időfelhasználás harmadik nagy csoportját kitevő *szabadidős tevékenységek* időráfordítása változatlan maradt. Ezzel kapcsolatosan azt is érdemes megemlíteni, hogy a 2000-es évek fordulóján még felcsillant a szabadidős társadalom hosszabb távú lehetősége, hiszen az 1980-as évek derekához képest 13%-kal (napi átlagban 24 perccel) növekedett a szabadidő, ám a következő évtizedben ugyanannyival visszaesett. Ez utóbbi körülmény már eleve behatárolta a családi együttlétre fordítható időalap alakulását, hiszen a családi közös tevékenységek jelentős része a szabadidős tevékenységekben jelenhet meg.

1. táblázat. A gyermeket nevelő foglalkoztatottak időfelhasználása évi átlagos napon, 1986/1987-ben és 2009/2010-ben, (évi átlagos nap/ perc)

Főbb tevékenységcsoportok	A gyermeket nevelő foglalkoztatottak időfelhasználása						Változás az összesenben 1986/1987= 100%
	1986/1987-ben			2009-ben/2010-ben			
	Anyák	Apák	Összesen	Anyák	Apák	Összesen	
I. Társadalmilag kötött tevékenységek	643	590	615	609	553	580	94
Ezen belül:	262	319	292	266	328	299	102
Főfoglalkozás							
<i>A család és háztartás ellátása</i>	259	96	172	252	121	183	106
Ezen belül:	30	21	25	50	43	46	184
Gyermekek gondozása, nevelése							
II. Fiziológiai tevékenységek	631	637	634	664	677	670	106
III. Szabadon végzett tevékenységek	166	213	191	168	210	190	99
Összesen	1440	1440	1440	1440	1440	1440	-

5.1.2. A közösen (társas környezetben) végezhető tevékenységek időalapja

A módszertani fejezetben is említettük, hogy első lépésben meghatároztuk azoknak a tevékenységeknek a listáját, amelyet közösen is lehet végezni. Csak ezeket a tevékenységeket vettük figyelembe, amikor a kérdezett szülők körében megvizsgáltuk, hogy ténylegesen mennyi időt tölt ezekkel a tevékenységekkel, mással közösen, és mennyit egyedül. A társas tevékenységként és az egyedül végzett tevékenységek egymással komplementer viszonyban vannak, tehát az egyik blokk időráfordításának a növelése alapvetően csak a másik rovására mehet végbe, ily módon a kialakított indikátorok viszonylag jól jellemzik a mindennapokban megjelenő társas kapcsolatok aktuális alakulását. Itt szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy a potenciálisan közösen végezhető tevékenységek teljes időalapját csak a 2. táblázatban mutatjuk be, és az ezt követő táblázatokban a számítások csak a ténylegesen közösen végzett tevékenységekre fordított időt tartalmazzák.

Az időmérleg adatok azt mutatják, hogy a közösen is végezhető tevékenységekre fordított időn belül 1986 és 2009 között jelentősen növekedett az egyedül eltöltött idő nagysága, amivel párhuzamosan csökkent a másokkal eltöltött idő hossza. A párkapcsolatban élő anyák esetében a közösen végzett tevékenységek napi átlagban 20 perccel, az apáké 39 perccel csökkent, a gyermeküket egyedül nevelő anyák esetében, - a párkapcsolatban élőkhez viszonyítva - még erőteljesebb a társas környezetben végzett tevékenységek visszaszorulása. (2. sz. táblázat) A későbbiekben látni fogjuk, hogy ezen átlagszámok mögött igen komoly, nem csak egyéni, hanem társadalmi ismérvek mentén is leírható differenciák húzódnak meg.

2. táblázat. A közösen végezhető tevékenységek időalapja,
(foglalkoztatott szülők), (évi átlagos nap/perc)

Az együttléti formái	A közösen végezhető tevékenységek időalapjának alakulása, perc					
	Anya			Apa		
	1986/1987	2009/2010	Változás	1986/1987	2009/2010	Változás
	Párkapcsolatban élők					
Egyedül	341	373	+32	258	314	+56
Közösen másokkal	307	287	-20	321	282	-39
Összesen	648	660	+12	579	596	+17
	Gyermeiket egyedül nevelők					
Egyedül	353	401	+48	..	..	
Közösen másokkal	272	235	-37	..	..	
Összesen	625	636	+11	..	..	

Megjegyzés: az alacsony elemszám miatt a gyermeküket egyedül nevelő apák adatait nem jelenítjük meg.

5.2. A közös tevékenységekre fordított idő alakulása - vesztesek a gyermekek

Ebben a fejezetben három fontosabb társadalmi-demográfiai változó mentén mutatjuk be a párok kapcsolatban élők, illetve a gyermeküket egyedül nevelők közös tevékenységekre fordított idejének alakulását (*részletesebb adatokról lsd: Harcsa 2014*). Ezek közül az első a családi nemi szerepekben, valamint szülői szerepekben bekövetkezett változásokra hívja fel a figyelmet. A második azt mutatja meg, hogy a családi életciklus különböző szakaszaiban (ezt a gyermek életkorával közelítettük) hogyan változik a szülők közös tevékenységekre fordított ideje. A harmadik pedig a szülők iskolai végzettsége szerinti differenciákra hívja fel a figyelmet.

5.2.1. Az anyák és az apák közös tevékenységgel és a gyermekeikkel eltöltött ideje

Ha a párok kapcsolatban élő anyákat és az apákat nézzük, akkor azt látjuk, hogy mind az anyák, mind pedig az apák társas tevékenységgel eltöltött ideje visszaesett a vizsgált időszakban. A visszaesés az anyák körében 1986 és 2009 között napi átlagban 20 perc volt, az apák körében 39 perc (*3. táblázat*). Ez azt jelenti, hogy a gyermekes családban élő szülők többen vannak egyedül a 2000-es évek végén, mint közel negyedszázaddal korábban. Az egyedüllét növekedése a párok kapcsolatban élő apáknál a legjellemzőbb, majd ezt követik az egyszülős családban nevelő anyák, és a legkisebb növekedés a párok kapcsolatban élő anyák esetében volt.

A gyermekekkel együtt töltött idő mindezen időszak alatt az anyák esetében kis mértékben csökkent, az apáknál nem változott.

Az időfelhasználási adatok arra engednek következtetni, hogy az utóbbi negyedszázadban előtérbe kerülnek az olyan közös tevékenységek, amikor csak az egyik szülő van a gyerekkel/gyerekekkel (*4. táblázat*). Emögött részben a valóságos, részben a vélt időhiány miatt előálló "racionalitás" húzódhat meg, nevezetesen a szülőknek külön-külön több ideje jut egyéb tevékenységekre, ha csak egyikük foglalkozik a gyermekkel. Ennek nyilván ára van, hiszen fokozatosan elmaradnak az olyan tevékenységek, amelyben a család minden tagja részt vesz, de azok is, amikor a párok kizárólag kettesben vannak, továbbá azok is, amikor a tágabb család tagjai, vagy nem rokon személyek vesznek részt egy-egy tevékenységben. E jelenséget bizonyos fokig egyfajta felemás gyermek felé fordulásnak is tekinthetjük, hiszen előtérbe kerül ugyan a gyerek, de ezzel párhuzamosan csökken a szülők egyéb társas tevékenysége.

3. táblázat. Közös tevékenységekre fordított idő
(párkapcsolatban élő, foglalkoztatott szülők), (évi átlagos nap/ perc, %)

Közös tevékenységek	A család közös tevékenységekre fordított ideje					
	Anyák			Apák		
	1986/ 1987-ben	2009/ 2010-ben	Változás 1986/87= 100	1986/ 1987-ben	2009/ 2010-ben	Változás 1986/87= 100
Összesen	307	287	93	321	282	88
Ezen belül: Gyermekkel közösen*	165	159	96	137	136	99

Megjegyzés: Beleértve a gyermekgondozással és neveléssel töltött időt.

4. táblázat. Közös tevékenységekre fordított idő az együttlét formái
és családtípus szerint, (foglalkoztatott szülők), (évi átlagos nap/ perc)

Az együttlét formái (kivel együtt)	Párkapcsolatban élők			Egyszülős család		
	1986/87	2009/2010	Változás	1986/87	2009/2010	Változás
	Anya					
Párjával	87	78	-9	16	13	-3
Párjával és gyerekével	93	71	-22	16	6	-10
Gyerekével	72	88	+16	143	146	+3
Egyéb formációban	54	50	-4	96	70	-26
Összesen	307	287	-19	271	235	-36
	Apa					
Párjával	100	87	-13	..	..	..
Párjával és gyerekével	91	78	-13	..	..	..
Gyerekével	46	58	+12	..	..	..
Egyéb formációban	84	59	-25	..	..	..
Összesen	321	282	-39	..	..	..

Megjegyzés: az egyszülős családok esetében csak az anyákat vettük figyelembe, tekintve, hogy a gyermeküket egyedül nevelő apák száma viszonylag kicsi.

5.2.2. A szülők közös tevékenységgel és gyermekeikkel eltöltött ideje a gyermekek száma és a legkisebb gyermek kora szerint

A szülők és a gyermekek együtt töltött ideje nyilvánvalóan függ attól, hogy hány gyermek van a családban és hány évesek a gyermekek. A kisebb gyermekek nagyobb időráfordítást igényelnek, az egészen kicsik gondozási szükségletei nagyságrendileg nagyobbak, mint az óvodás korúaké vagy az iskoláskorúaké. Ugyanakkor 1986-ban azok a szülők, akiknek a legkisebb gyermeke 0-6 év közötti volt közel hasonló időt töltöttek a gyerekeikkel, mint akiknek a gyermekei 7-14 évesek voltak. 2009-re ugyanakkor óriási különbséget mutattak az adatok. Ahol a legfiatalabb gyermek 0-6 éves volt, ott drasztikusan megnőtt az időráfordítás, míg azokban a családokban, ahol a legfiatalabb gyermek 7-14 év közötti volt, a gyermekszám szerint képzett különböző csoportokban vagy alig növekedett az időráfordítás vagy még jelentősen csökkent is. (5-6. táblázat) A kisgyermeket (is) nevelő szülők tehát lényegesen több időt töltenek a gyermekeikkel, mint korábban, ott viszont ahol a legkisebb gyermek is már iskoláskorú, összességében a gyermekekkel töltött idő csökkenéséről beszélhetünk. Bár ezek nem élettörténeti adatok, de ha egy-egy korcsoport magatartását a családi életpályára vetítjük, akkor azt látjuk, hogy az iskolába lépés – a régebbi időkkel szemben - nagyon komolyan csökkenti a családi kohézióknak ebben a dimenzióban mért összekötő szálait.

Mire utalhatnak ezek a tendenciák? Magyarázó tényezőként felmerülhet, hogy a korábbiakhoz viszonyítva jelenleg az iskoláskorú gyerekek nagyobb mértékben vesznek részt a kötelező tanórákon kívül szervezett foglalkozásokon, külön órákon, stb., következésképpen kevesebb idő marad a családi együttlétre. Sőt, a szülők által érzékelt "időnyomás" is arra ösztönözhet, hogy az anyagi és egyéb feltételek megléte esetén, a gyermek minél több időt töltsön társadalmilag szervezett programokon.

E feltételezés megalapozottságát bizonyos mértékig megkérdőjelezi egy korábbi, 1995-ben végzett vizsgálat, amely a gyermekek életmódjával, mindennapjaival foglalkozott (Harcza, 1996) és arra világított rá, hogy már az 1990-es évek derekán is az általános iskolások mintegy háromötöde, a középiskolások kétötöde járt valamilyen különórásra. Lehetséges, hogy az arányok azóta némiképp növekedtek, ám nagyságrendjüket tekintve nem olyan mértékben, amely magyarázatot adhatna az iskoláskorú gyermekek és szüleik közös tevékenységekre fordított idejének ilyen jelentős visszaesésére.

Végül nem alaptalan az a feltételezés, hogy a gyermeket nevelők a mindennapi élet pszichés terheit egyre nehezebben viselik, ezért az életciklus előrehaladtával, mire gyermekeik iskolába kerülnek, a szülőség számos dimenziójában elfáradnak.

Nehéz megítélni, hogy mindez milyen hatással lehet a családi kohézióra, mert ha a szülők részéről terhes a korábbi gyakoriságú együttlét fenntartása, akkor a kevesebb idő kisebb feszültséget eredményezhet. Másrészt ha a gyermekek társadalmilag szervezett keretek közötti kiegészítő jellegű képzése, ismereteinek, készségeinek a bővítése fontos cél, akkor ez is pozitív fejlemény. Kérdés, hogy a konkrét esetekben mindez miként érinti a kohéziót, ezen belül is annak érzelmi szálát? Az itt kiemelt összefüggések is arra hívják fel a figyelmet, hogy a családi kohézió a mindennapok sűrű

szövevényébe beágyazódva jelenik meg, és az együttléttel töltött idő nagyságának jelentős csökkenése alapján többféle következtetést lehet levonni.

A családban nevelkedő gyermekek számával kapcsolatban megjegyezhetjük, hogy a gyermekszám csak minimális hatást gyakorolt a gyermekekkel együtt töltött idő nagyságára. Ennek egyik lehetséges magyarázata az, hogy a második és többedik gyerek vállalása már egyfajta szelekciót hordoz magában, ami abban jelentkezik, hogy a többgyerekes anyáknak a családi teendőkkel kapcsolatos szervezőképessége átlagon felüli. Ezen kívül megjelenik a több gyermek "hatás" is, nevezetesen a nagyobb gyermekek egyre inkább képesek közös tevékenységekre, szülők részvétele nélkül.

5. táblázat. A gyermekekkel közös tevékenységekre fordított idő, a legkisebb gyermek kora, és a családban élő gyermekek száma szerint (Párkapcsolatban élő, foglalkoztatott szülők), (évi átlagos nap/ perc, %)

	A gyermekekkel közös tevékenységekre fordított idő							
	Egy gyermekesek és a gyermek életkora			Két gyermekesek és a legfiatalabb gyermek életkora			Három és több gyermekesek és a legfiatalabb gyermek életkora	
	0-6	7-14	15-24	0-6	7-14	15-24	0-6	7-14
1986/1987	161	154	99	160	162	131	167	180
2009/2010	219	168	73	214	142	79	177	124
2010/1987 (%)	136	109	74	134	88	60	106	69

6. táblázat. A közös tevékenységekre fordított idő a legkisebb gyermek kora, és a családban élő gyermek száma szerint (Párkapcsolatban élő, foglalkoztatott szülők), (évi átlagos nap/ perc, %)

Kivel együtt végezte az adott tevékenységet?	A közös tevékenységekre fordított idő							
	Egy gyermekesek, a gyermek életkora			Két gyermekesek, a kisebbik gyermek életkora			Legalább három gyermekesek, a legkisebb gyermek életkora	
	0-6	7-14	15-24	0-6	7-14	15-24	0-6	7-14
	<i>1986/87</i>							
Párjával	122	82	111	101	80	103	80	76
Párjával és gyerekével	92	98	69	87	103	90	86	106
Gyerekével	69	56	30	73	59	41	81	74
Egyéb formációban	76	72	64	77	70	60	82	70
Összesen	359	308	274	339	312	295	329	325

	2009/2010								
Párjával	77	82	114	69	74	95	75	55	
Párjával és gyerekével	103	88	45	99	74	55	86	64	
Gyerekével	116	80	28	115	68	24	91	62	
Egyéb formációban	56	52	56	68	47	49	48	65	
Összesen	351	302	243	351	263	223	300	246	
	2010/1987 (%)								
Párjával	63	100	103	68	93	92	94	72	
Párjával és gyerekével	112	90	65	114	72	61	100	60	
Gyerekével	168	143	93	158	115	59	112	84	
Egyéb formációban	74	72	88	87	67	82	59	93	
Összesen	98	98	89	104	84	76	91	76	

5.2.3. A szülők közös tevékenységgel és gyermekeikkel eltöltött ideje a szülő iskola végzettsége szerint

Iskolai végzettség szerint jelentős mértékben növekedett a különbség a legfeljebb 8 általános, illetve a felsőfokú végzettséggel rendelkező foglalkoztatottak között: az 1980-as évek közepén a párkapcsolatban élők körében a legalsó iskolai kategóriába tartozók időráfordítása 85%-át tette ki a felsőfokú végzettségűeknek, 2010-re ez az érték 75%-ra csökkent. (7-9. táblázat) Ezzel párhuzamosan növekedett a közép- és a felsőfokú végzettségűek közötti eltérés is.

A különbségek alapvetően azért növekedtek, mert a közép és alacsony végzettségűek körében napi átlagban mintegy 50 perccel csökkent az időráfordítás, a felsőfokú végzettségűek esetében pedig csak 21 perccel. Azt lehet tehát mondani, hogy a foglalkoztatottak körében közös tevékenységekre fordított időalap csökkenésével párhuzamosan jelentősen megnövekedett a felsőfokú, illetve az ennél alacsonyabb végzettségűek közötti különbség. Úgy tűnik tehát, hogy az "időnyomásnak" a családok együttlétére gyakorolt kedvezőtlen hatása az alsó és a középső társadalmi rétegekben meglehetősen erőteljes volt.

Hasonló mértékű társadalmi differenciálódást lehet megfigyelni, ha a szülők és gyerekek közös tevékenységét vesszük alapul, ezen belül is, amikor csak az egyik szülő foglalkozik a gyerekekkel: ez utóbbi esetben az 1980-as évek derekán a párkapcsolatban élők körében az alacsony végzettségűek időráfordítása 78%-át tette ki a felsőfokú végzettségűeknek, 2010-re ez az érték 65%-ra csökkent.

Ha abból indulunk ki, hogy a kohéziós folyamatok során valósul meg a társadalmi-kulturális értékekben és magatartásmintákban rögzülő családi tőke egy részének újratermelése, akkor a fentiekben kimutatott tendenciák viszonylag jól jelzik a családi tőke felhalmozódásában megragadható társadalmi differenciálódást.

7. táblázat. Közös tevékenységekre fordított idő a szülő iskolai végzettsége szerint, (Párkapcsolatban élő, foglalkoztatott szülő), (évi átlagos nap/ perc)

Iskolai végzettség	Anya			Apa			Együtt		
	1986/ 1987	2009/ 2010	Változás	1986/ 1987	2009/ 2010	Változás	1986/ 1987	2009/ 2010	Változás
8 általános	294	..	..	297	..	..	295	243	-52
Szaktanácsképző	313	255	-58	326	280	-46	323	272	-51
Érettségi	314	286	-28	337	264	-71	325	276	-49
Felsőfokú végzettség	340	321	-19	351	330	-21	347	326	-21

8. táblázat. A gyermekkel töltött idő, a szülők iskolai végzettsége szerint, (Párkapcsolatban élő, foglalkoztatott szülő), (évi átlagos nap/ perc)

Iskolai végzettség	Anya			Apa			Együtt		
	1986/ 1987	2009/ 2010	Változás	1986/ 1987	2009/ 2010	Változás	1986/ 1987	2009/ 2010	Változás
8 általános	158	..	..	123	..	..	140	116	-24
Szaktanácsképző	174	145	-29	137	136	-1	147	138	-9
Érettségi	165	161	-4	145	129	-16	155	146	-9
Felsőfokú végzettség	194	174	-20	161	161	0	174	167	-7

9. táblázat. Csak a gyermekkel töltött idő (a másik szülő nélkül), a szülők iskolai végzettsége szerint, (Párkapcsolatban élő, foglalkoztatott szülő), (évi átlagos nap, perc)

Iskolai végzettség	Anya			Apa			Együtt		
	1986/ 1987	2009/ 2010	Változás	1986/ 1987	2009/ 2010	Változás	1986/ 1987	2009/ 2010	Változás
8 általános	68	..	..	39	..	..	53	56	+3
Szaktanácsképző	77	84	+7	45	59	+14	53	66	+13
Érettségi	71	84	+15	56	48	-8	64	67	+3
Felsőfokú végzettség	93	103	+10	52	71	+19	68	86	+18

6. Az egyedül töltött idő

Az egyedül töltött idő változásának értelmezése számtalan kérdést felvet. Az egyedül töltött idő lehet egyfajta rekreáció, de lehet a társas kapcsolatokból való kivonulás megnyilvánulása is. Lehet szükségszerű például olyan munkáknál, amelyek ugyan közösen is végezhetőek lennének, de racionálisabb egyedül végezni. Lehet szükségszerű azért is, mert a családban élő felnőttek munkahelyi műszakbeosztása miatt a szülők egymással és a gyerekekkel is keveset találkoznak.

Az időmérleg vizsgálatok adatai azt mutatták, hogy az eltelt időszakban az anyáknál - napi átlagban - 32, az apáknál 56 perccel növekedett az egyedül töltött idő nagysága. (10. táblázat) Az eltérő ütemű változást is figyelembe véve, a párkapcsolatban élő anyák egyedül töltött ideje így is közel egy órával haladja meg az apák megfelelő idejét. E nagyarányú eltérés alapvetően abból adódik, hogy a háztartási munkát zömét végző anyák e feladatok nagyobb részét egyedül végzik.

Érték és helyzetfüggő, hogy a fenti tendenciákat miként értékeljük, és más-más szempontok merülnek fel, ha a munkával összefüggő, illetve ha a szabadidős tevékenységeket vesszük alapul. A gyerekekkel közösen végzett háztartási munkák visszaszorulásának meglehetősen komoly szocializációs hátrányai vannak, mert ha a családi kötődés rendszeréből kimarad a gyermekek munkára nevelése, akkor ez felnőttkorban a munka világába való beilleszkedési problémákhoz vezethet. A szabadidős tevékenységek esetében pedig az egyik nézőpontból az egyéni feltöltődés lehetőségeinek a javulását olvashatjuk ki az adatokból, a másik (szélső) nézőpont szerint a tendenciát a családon belüli magány terjedésének is tekinthetjük, párkapcsolatban élőknel a "társas magány", gyermeküket egyedül nevelők esetében pedig a "társtalan magány" terjedésének.

Ez utóbbi feltételezéshez kellő alapot nyújtanak az életciklus szerint részletezett adatok. Így például a párkapcsolatban élő két gyereket nevelő családokban, a kisebbik gyerek életkorától függően az egyedül töltött idő - napi átlagban - a következőképpen alakult, 2009/2010-ben: ha a fiatalabb gyermek 0-6 éves volt, akkor 288 perc, ha 7-14 éves, akkor 331 perc és ha 15-24 éves, akkor 391 perc. Látható tehát, hogy a 7 éves kor alatti, illetve a 14 éves kor feletti gyereket nevelők között napi átlagban közel két óra a különbség a szülők egyedül töltött ideje között, ami nagyon jelentős.

További fontos jellemző, hogy az egyedül töltött idő mindegyik társadalmi csoportban növekedett, és jelenleg ennek nagyságában nincs számottevő különbség a különböző végzettséggel rendelkezők között. Olyan általános trendről van tehát szó, amely többnyire független a családok társadalmi státuszától, ha azt az iskolai végzettséggel közelítjük.

10. táblázat. Az egyedül töltött idő, (foglalkoztatott szülő), (évi átlagos nap/perc, %)

Társadalmi-demográfiai ismérvek	Az egyedül töltött idő alakulása		
	1986/1987	2009/2010	2010/1986 (%)
<i>Párkapcsolatban élők</i>			
Anya	341	373	109
Apa	258	314	122
<i>Egy gyermekesek, a gyermek életkora</i>			
0- 6 éves	256	280	109
7-14 éves	293	336	115
15-24 éves	335	389	116
<i>Két gyermekesek, a kisebbik gyermek életkora</i>			
0- 6 éves	266	288	108
7-14 éves	297	331	111
5-24 éves	323	391	121
<i>Három és több gyermekesek, a legkisebb gyermek életkora</i>			
0- 6 éves	276	309	112
7-14 éves	289	355	123
<i>Gyermeküket egyedül nevelők</i>			
egy gyerek, 0-14 éves	308	375	122
egy gyerek, 15-24 éves	390	428	110
két és több gyerek, a legkisebb 0-14 éves	303	351	116
<i>A szülő iskolai végzettsége szerint* párkapcsolatban élők</i>			
8 általános iskolai végzettség	317	337	106
szakmunkásképző	274	336	123
érettségi	284	337	119
diploma	275	342	124

Megjegyzés: A párkapcsolatban élőknel az apa, gyermeküket egyedül nevelőknel az anya iskolai végzettsége.

7. Főbb eredmények - lehetséges alternatív magyarázatok

A tanulmány az időfelhasználási adatok alapján a családi kohézió egyik fontos területét, a családi együttlét jellemzőit kívánta megragadni. Az aktív együttlét formájában megjelenő kohézió komoly önértékkel bír, hiszen a szűkebb, illetve tágabb család tagjainak egymáshoz való kötődése szempontjából alapvető jelentősége van a közös

tevékenységek végzésének, mindemellett multifunkcionális jelenségnek és folyamatnak is tekinthető, amely nagyon sok szálon kötődik a családot fenntartó különböző funkciókhoz, különösen a gyermekek mentális stabilitásának megalapozásához.

1. *Az adatok cáfolták azt a közvélekedésben rögzült sztereotípiát, mely szerint a gyermeknevelés és gyermekgondozás alapvetően az anyák feladata.* Az anyák domináns szerepe ugyanis csak a közvetlen gyermekgondozási tevékenységeknél mutatható ki. Ezzel szemben az apák a gyermekekkel való szabadidős tevékenységeknél játszanak meghatározóbb szerepet. Mindez kellő alapot szolgáltat ahhoz, hogy a családon belüli nemi szerepeket célszerűbb árnyaltabban kezelni. Ez azt is jelenti, hogy a magyar családok körében ugyan domináns a tradicionális szerepmegosztás, de ez árnyaltabb formában jelenik meg, mint ahogy ezt az eddigi kutatások minősítették.

A nemek közötti viszonylag kismértékű különbség arra hívja fel a figyelmet, hogy *a foglalkoztatottak körében a gyermekgondozással és neveléssel kapcsolatos teendők ellátását tekintve a nemi szerepek egyre inkább kiegyensúlyozottak.* Sőt, ha a szellemi foglalkozásuk csoportját vesszük alapul, akkor azt tapasztaljuk, hogy körükben a “történelmi trend” megfordult, 2010-ben ugyanis a szellemi foglalkozású apák gyermekgondozással és neveléssel töltött ideje 14%-kal haladja meg az ugyanezen kategóriába tartozó anyák idejét. Az 1980-as évek derekán az anyák időráfordítása még 27%-kal haladta meg az apákét. (Harcza, 2014)

Érdemes azt is megemlíteni, hogy a fizikai foglalkozásuk csoportjában is viszonylag kicsik a nemek közötti különbségek, hiszen az anyák időráfordítása 2010-ben csupán 9%-kal haladta meg az apákét. Ha viszont a gyermeket nevelők egészét vesszük alapul, akkor kimutatható, hogy az anyák napi átlagos időráfordítása több mint kétszerese az apákénak. Ezek az adatok arra hívják fel a figyelmet, hogy *a gyermekgondozásban és nevelésben megfigyelhető nemek közötti különbségek alapvetően azzal magyarázhatók, hogy eltérő az anyák és az apák gazdasági aktivitás szerinti összetétele.*

2. *A gyermekekkel való közös tevékenységek hosszabb távú trendjei alapján úgy tűnik, mintha jelenleg csak az iskolás korig lenne felfokozott igény és energia a gyermekekkel való intenzívebb foglalkozásra, ezt követően pedig jelentősen mérséklődik a gyerekekkel való törődés.*

A jelenség kapcsán szóba jöhető magyarázatot feltehetően több irányban kell keresni. Jelen esetben csupán *az időnyomást emeljük ki*, amely alatt azt értjük, hogy viszonylag nagy a rés a fogyasztói társadalomnak a különböző szolgáltatásokban és javakban megnyilvánuló kínálata, és a különböző fogyasztói rétegek rendelkezésére álló (anyagi és időbeli) lehetőségei között. Mindez a javak megszerzését illetően versenyhelyzetet teremtett, és ennek hatására a családok időgazdálkodásában egyre több gondot jelent a családi együttlét megszervezése. Az anyagi és nem anyagi, fogyasztási lehetőségek szelektálása nem kevés energiát és figyelmet igényel, amelynek következtében a családi élet érthetően szétszórtabbá válhat.

Ilyen körülmények között a feltöltődésre is több idő szükséges, annak érdekében, hogy a mindennapi élet viszonylag zökkenőmentesen haladhasson. *Az időnyomásnak,*

mint a fogyasztói társadalom által generált társadalomlélektani tényezőnek, tehát komoly hatása lehet a mindennapok világára, amelynek következtében a mai szülőknek több igényük van az egyedül töltött órákra. A gyermeküket egyedül nevelők esetében a helyzet ennél súlyosabb, mert ilyen körülmények között körükben fokozottabb az elmagányosodás veszélye. Mindezt felerősíti a fokozódó individualizálódás folyamata is.

Itt kell megemlíteni, hogy a fokozódó időnyomás alatt élőkkel párhuzamosan *kiterjedtté vált azon rétegek jelenléte is, akiknél viszont a széteső mindennapok a jellemzőek. E rétegek a munkaerőpiacról kiszoruló köréből kerülnek ki, és a további kutatásoknak kell majd választ adni arra, hogy miként alakul a családi kohézió ezekben a rétegekben.*

Végül célszerűnek tartjuk visszatérni a tanulmány elején megfogalmazott kérdésekre.

3. Milyen értelmezési csapdák jelenhetnek meg, amikor a kutatók csupán a gyermekek gondozásával és nevelésével kapcsolatos időráfordítás alapján méri a társadalom családbarát jellegét, illetve ezzel összefüggésben a családi kohéziót?

A kutatás egyik fontos tanulsága az, hogy a család működését, illetve a családi kohézió alakulását vizsgálva, *következtetéseinket nem építhetjük csupán néhány kiragadott változó értékeinek az alakulására, így többek között pusztán a gyermekek gondozására és nevelésére fordított időre. Ez a nemzetközi gyakorlatban is megjelenő megközelítés a szülő-gyermek viszonynak csak az egyik aspektusát ragadja meg, hiszen a család működése, azon belül is a szülő-gyermek közötti interakciók messze nem korlátozódnak a gondozással és neveléssel kapcsolatos célzott tevékenységekre.*

A szülő-gyermek közötti tényleges viszonyokat csak a család mindennapi működésébe beágyazva, nevezetesen a napi tevékenységek teljes struktúrájának ismerete alapján lehet kellően bemutatni. Azt lehet tehát mondani, hogy *a szokásos fogalmak és az ehhez rendelt rendezőelvek önmagukban nem adnak elégséges keretet a komplexebb értelmezéshez.*

Az adatok azt mutatták, hogy az utóbbi negyedszázadban a szülők a gyermekek gondozására és nevelésére fordított többletidejük "ellentételezéseként" több mint a kétszerannyit "vontak ki" a teljes időalapjukból, ennek következtében a gyermekekkel egyéb tevékenységekre fordított idő kevesebb, mint a kétharmadára esett vissza. *Nem arról van szó tehát, hogy a mai szülők korábbi társaikhoz viszonyítva szabadidejük nagyobb részét áldoznák fel gyermekeik megfelelő felnevelése érdekében. Sőt, az egyedül töltött szabadidejük inkább növekedett.*

Ezen tények tükrében kell megmagyarázni, hogy mely területeken gyermekbarát, és mely területeken nem gyermekbarát a társadalom. (Ám ez a dilemma más társadalmak estében is fennáll.) A jólét (welfare) területén, bizonyos társadalmi rétegek esetében gyermekbarát, ezen belül is a gyermekek anyagi ellátásával kapcsolatos területeken. Más a helyzet a jóllét (well-being) dimenziójában, hiszen *ha - más kutatásokhoz hasonlóan - a gyermekekre fordított időt a családi tőke fontos részének tekintjük, akkor azt lehet mondani, hogy a jólét oltárán számottevő jólléti értékek kerültek feláldozásra. A folyamatot a fogyasztásra orientált társadalmi gyakorlat velejárájának tekinthetjük.*

4. Miként lehet értelmezni azt a társadalom és a szakemberek által is érzékelt társadalomlélektani jelenséget, mely szerint a mai szülők növekvő "kulturális és normatív" nyomást éreznek a gyermekekkel való fokozottabb törődésre, és ezzel párhuzamosan a családbarát klímát tekintve, miért vélik az 50-60 évvel korábbi időszakot kedvezőbbnek? (E kérdés bizonyos fokig független attól, hogy a célzott gyermekgondozásra (primary child care) fordított idő hosszabb távon növekedett.)

A kérdésnek a családi kohézió hosszú távú alakulása szempontjából van különös jelentősége, amelyre Liana C. Sayer, Suzanne M. Bianchi és John P. Robinson idézett műükben is felhívták a figyelmet. Elégséges magyarázat-e, hogy e mögött a vélt és/vagy valóságban is bizonytalanabbá váló mikro-mezo- és makro környezet⁵⁷ húzódik meg.

Úgy vélem, hogy statikus megközelítésben, tehát a mai viszonyok nézőpontjából alapvetően elégséges a magyarázat, de mint korábban említettük az értékek és a normák, miként a családi kohézió is, hosszabb távon csak dinamikus megközelítésben értelmezhetők. A korábbi időszakokban is működtek «kulturális és normatív» nyomások, csak mások, mint manapság. *A hosszabb távú strukturális kényszerek és lehetőségek érthetően változó motivációkat termelnek újra, és e motivációktól függ, hogy mely kulturális és normatív nyomások válnak dominánssá.*

Társadalomtörténeti kitekintésben tehát azt lehet mondani, hogy e nyomásokat vizsgálva alapvetően "másságokat" hasonlítunk össze, következésképpen erősek azok a korlátok, amelyek mellett ezeket egymás viszonylatában minősíteni lehet. Mind-egyik korszakban létrejön egyfajta egyensúly, amely mellett sajátos dominanciák érvényesülnek. Ebből az is következik, hogy *nehéz a korábbi struktúra kivetítéséből máig érvényes dominanciákat kiolvasni, és fordítva, a jelenből a múlt felé haladva hasonló zsákutcába jutunk.*

A fentiekből az is következik, hogy az idősorok értékelésekor a mégoly gondosan megkonstruált mérési módszerek mellett is értelmezési nehézségekbe ütközünk, hiszen éppen a strukturális feltételek megváltozása miatt a függő változó ugyanazon értékei koronként mást jelenthetnek. A függő változó valóságos tartalmának minősítéséhez ezért más, kiegészítő jellegű, külső információk szükségesek. Ilyen "kiegészítő jellegű" információ lehet a meghatározó strukturális folyamatok hatásának a figyelembe vétele, pontosabban annak a becslése, hogy azok miképpen értékelik át a függő változó (jelen esetben a szolidaritás/kohézió) tartalmát és formáit.

57 Mikro környezeti hatás alatt részben a családformák pluralizálódásából fakadó következményekre gondolunk, amelynek eredményeként megnövekedett az egy emberöltő alatt megélhető családformációk száma. Ezzel összefüggésben időben beszűkültek a perspektívák, nevezetesen nem lehet előre tudni, hogy az éppen aktuális családformáció meddig tart, hiszen - az 50-60 évvel korábbi időszakhoz viszonyítva - sokkal több az aktuális családformáció megváltozásához vezető lehetőség. De idesorolhatjuk a meglazult szomszédsági kapcsolatnak, mint védőhálónak a csökkenő szerepét is. *Mezo környezeti hatás* alatt részben az urbanizációval, részben a közbiztonság romlásával kapcsolatos vélt, vagy valós képzeteket, *makro környezeti hatás* alatt pedig - többek között - a bizonytalanabbá váló munka-erőpiaci klímát lehet említeni. Ezek a hatások egyaránt jellemzőek az európai, illetve az amerikai kontinens társadalmainak a zömére.

5. A fentiekkel összefüggésben, mit jelenthet együttesen az adatok “görbe tükrében” megjelenő kép (a felszínen növekvő időráfordítás a gyerekekre, a valóságban, mint lát-tuk kevesebb, mint korábban), valamint a társadalomnak az “elég jó szülői szereppel” kapcsolatos elvárásai, pontosabban ezen elvárás esetleges elérhetetlenségéből fakadó félelmei (erre utaltak az idézett amerikai kutatók)?

A bevezetőben is említettük, hogy a nemzetközi kutatások, azon belül is az amerikai kutatók figyelme elsősorban az ideális szülői szerepmegosztással kapcsolatos kérdésekre koncentrál. E témára meglehetősen “jó vevő” az amerikai társadalom, és ennek ismeretében nem véletlen, hogy e probléma kezelésére, igen komoly tudományos apparátussal a háttérben, kiterjedt szociálpszichológia szolgáltatásipar jött létre. E szolgáltatásipar részben a leendő szülők felkészítését, részben a gyermekneveléssel kapcsolatosan felmerülő növekvő pszichológiai és nevelési problémák kezelését hivatott szolgálni. Nem véletlen, hogy a szülőknél a megfelelési kényszer szülte szorongásának az oldására népszerű művek születnek, amelyek közül érdemes megemlíteni Bruno Bettelheimnek “Az elég jó szülő” című könyvét (*Bettelheim, 1994*). E társadalmi háttér is fontos annak megértéséhez, hogy a milyen környezetben merülhet fel a legélesebben a fenti, disszonánsnak is nevezhető tünet együttes.

A válasznál egyik kulcselem az adatok görbe tükre, amely azt a látszatot kelti, hogy a valóságot tükrözi. A társadalom viszont részben a korábbi generációktól kapott információk, részben a gyermeknevelés során szerzett traumák ismeretében, nem alaptalanul azt érzi, hogy a korábbi korokhoz képest bizonyos dolgok elveszőben vannak, vagy már el is veszték, következésképpen ezek az adatok, - amit a kohézió “fel/színének” tekinthetünk, - nem igazán nyugtatják meg őket, mert a “fonák” helyzet tudatában ezt disszonánsnak minősíthetik.

A mai szülők generációja azt érezheti, hogy ők már nem tudják azt megadni a gyermekeiknek, amit ők kaptak a szüleiktől, és itt most részben azokra a mindennapi életből kiszorult családi közös tevékenységekre gondolhatnak, amit a magyar időadatok tükröznek.⁵⁸ A társadalom tagjai érzik, hogy a családi élet sérülékenyebbé vált, amely mögött sok más egyéb tényező mellett a tényleges, vagy vélt időnyomás is komoly szerepet játszik.

Végezetül azzal zárjuk a tanulságokat, hogy a tanulmány alapjául szolgáló kutatás csak az első lépéseket tette meg a családi kohézió érdemi vizsgálatát célzó úton. A hazai életmód-időmérleg adatbázis nemzetközi viszonylatban is egyedülálló lehetőséget ad a további elmélyült kutatásokra.

---

58 Nagy a valószínűsége annak, hogy a nemzetközi adatok is hasonlóan tükröznének, ha széles körben olyan részletezettségű időfelhasználási adatok állnának a rendelkezésre, mint Magyarországon. Ez a helyzet nem véletlen, hiszen az első nemzetközi időmérleg vizsgálatot is - Szalai Sándor személyében - magyar kutató szervezte, akinek szellemi öröksége, legalábbis szűk körben tovább élt, a KSH egykori Társadalomstatisztikai főosztályán. Ennek következtében nemzetközi viszonylatban is páratlan értékű idősoros adatbázissal rendelkezünk.

Szakirodalom

- Angell, R. (1936): *The Family encounters the depression*. New York. Charles Scribner's Sons.
- Baer, J. (2002): Is Family Cohesion a Risk or Protective Factor During Adolescent Development? *Journal of Marriage and Family*. 64(3), 668-675.
- Bettelheim, B. (1994): *Az elég jó szülő*. Gondolat Kiadó.
- Coleman, J. S. (1988): Social Capital in the Creation of Human Capital, *The American Journal of Sociology*, Vol. 94. Supplement: Organizations and Institutions: Sociological and Economic Approaches to the Analysis of Social Structure, pp. S95-S120.
- Dupcsik Cs. & Tóth O. (2008): Feminizmus helyett familizmus. *Demográfia*, 51(4), 307-328.
- Dupcsik Cs. (2012): A családdal és a nemi szerepekkel kapcsolatos ideológiák, különös tekintettel a familizmusra. *Demográfia*. 55 (2-3), 123-135.
- Fallon, B. J. & Bowles, T. V. (1997): 'The effect of family structure and family functioning on adolescents' perceptions of intimate time spent with parents, siblings and peers', *Journal of Youth and Adolescence*. 26(1), 25-43.
- Guryan, J., Hurst, E. & Kearney, M. (2008): Parental Education and Parental Time with Children. *Journal of Economic Perspectives*. 22(3), 3. 23-46.
- Harcza, I.: Az ifjúság életkörülményei. Gyermek a családban - Családok közötti együttműködés. Társadalomstatistikai füzetek 17. KSH. 1996.
- Harcza I. (2014): *Családi kohézió - Szülők és gyerekek társas együttléte a mindennapok világában. A gyermekes családokban élők időfelhasználása*. KSH. Műhelytanulmányok 5.
- Harcza I. & Monostori J. (2012): Családi struktúrák az életciklusban. In: Kolosi, T. & Tóth I. Gy. (Szerk.) *Társadalmi Riport 2012*. pp. 65-90. TÁRKI
- Kapitány B. & Spéder, Zs.: Gyermekvállalás. In: Öri, P. & Spéder, Zs. (Szerk.) *Demográfiai portré 2012*. pp. 31-43. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
- Miller, L.A. & Tucker, C. (1993): *The intrahousehold communications study: a typology of family cohesion*. https://www.bls.gov/cex/research_papers/pdf/The-Intrahousehold-Communications-Study-A-Typology-of-Family-Cohesion.pdf
- Murinkó L. (2010): Mitől lesz valaki felnőtt? A családi szerepátmenetek és az önállóvá válás szerepe a felnőtté válás megítélésében. *Demográfia*, 53(1), 7-37.
- Olson, D. H., Sprenkle, D. H. & Russel, C.S.(1979): Circuplex Modell of Marital and Family Systems: I. Cohesion and Adaptability Dimensions, Family Types, and Clinical Applications. *Family process*. 18(1) 3-28. doi: 10.1111/j.1545-5300.1979.00003.x.
- Olson, D.H. & Gorall, D.M. (2003). Circumplex model of marital and family systems. In: F.Walsh (Ed.), *Normal Family Processes* (pp. 514-547). New York: Guilford

- Österbacka, E., Merz, J. & Zick, C. D. (2010): Human capital investments in children - A comparative analysis of the role of parents-child shared time in selected countries. *Electronic International Journal of Time Use Research*. 9(1). pp. 120-143.
- Pongrácz, T-né & S. Molnár, E. (2011): A nemi szerepmegosztásról, a családi élet és a munka összhangjáról alkotott vélemények változása 2000-2009 között. In: Pongrácz T-né (Szerk.): *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*. pp. 95-112.
- Pongrácz T-né & Murinkó L. (2009): Háztartási munkamegosztás. Azonosságok és különbségek Európában. In: *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. (pp.95-116) TÁRKI/ Szociális és Munkaügyi Minisztérium
- Sayer, L. C., Bianchi, S.M. & Robinson, J. P.(2004): Are Parents Investing Less in Children? Trends in Mothers' and Fathers' Time with Children. *American Journal of Sociology*. 110(1). 1-43.
- Schneider, N. (2009): Az európai családok sokfélesége. *Demográfia*. 52(4), 267-282.
- Spéder Zs. (2011): Ellentmondó elvárások között. Családi férfiszerepek, apaképek a mai Magyarországon. In: Pongrácz T-né (Szerk.): *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*. pp. 129-148.
- Somlai P. - Tóth O. (2002): A házasság és család változásai az ezredforduló Magyarországon. *Educatio*. 11 (3). 339-348.
- Turtiainen, P., Karvonen, S. & Rahkonen, O. (2007): All in the Family? The Structure and Meaning of Family Life among Young People. *Journal of Youth Studies*. 10(4), 477-493.